

Tijs Goldschmidt

Dansen als de meeuwen

Verzamelde essays en brieven

Uitgeverij Van Oorschot
Uitgeverij Athenaeum—Polak & Van Gennep
Amsterdam

2023

Een asterisk (*) in een tekst verwijst naar de aantekeningen
op p. 788 e.v.

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage van
het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Het Prins Bernhard Cultuurfonds beheert ruim 450 Cultuurfondsen
op Naam. Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een
bijdrage uit het Rudy Kousbroek Fonds.

het Prins Bernhard
cultuurfonds

De illustraties in dit boek zijn voor zover mogelijk opgenomen in
overleg met de rechthebbenden; wie verder rechten kan doen gelden
wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever om alsnog in
een regeling te voorzien.

Met dank aan: NIAS, Stichting Loglijn, de Stille Vennoten, Stichting
Mickery Workshop en A Room with a View.

Copyright samenstelling en teksten © 2023 Tijs Goldschmidt /
Uitgeverij Van Oorschot, Herengracht 613, 1017 CE Amsterdam
en Athenaeum—Polak & Van Gennep, Weteringschans 259,

1017 XJ Amsterdam

Omslag Christoph Noordzij

Auteursportret buikband Patty Krone

Binnenwerk Perfect Service

ISBN 978 90 282 3200 6 / NUR 320

www.vanoorschot.nl

www.uitgeverijathenaeum.nl

De blauwe kam

Zeewater, flinke golven met witte koppen. Aangespoeld zeewier op de vloedlijn. Het strand vol schelpen, scheermessen. Ik loop de zee in, kijk in de verte en buig even later voorover om met mijn hand het water te voelen. Besef nu pas hoezeer ik de zee heb gemist, *la mer*. Ik kijk beter naar de golven, het grijsgroene water en stel vast dat de zee bestaat uit letters en cijfers. Miljoenen zwarte en witte letters moeten het zijn. De golven worden beroerd door een reusachtige lichtblauwe kam, de tanden bewegen traag door het water. Nergens is een reuzenhand te bekenen die de kam vasthoudt en stuurt. Ik waad door het water in de richting van de kam. Er zijn aanmerkelijk veel meer letters dan H en O, meer cijfers ook dan alleen 2. Worden er letters bij elkaar geharkt door subtiele bewegingen van de kam? Ik kan duidelijk woorden, en na enige tijd zelfs zinnen onderscheiden. Door afwisselend ferme en dan weer fijnere bewegingen van de kam ontstaan teksten. Lettercombinaties die tamelijk willekeurig leken krijgen betekenis. Dan steekt de wind op en er worden enkele onstuimiger zinnen gemaakt. Er ontstaan op de golftoppen enkele filmische beelden, opgebouwd uit woorden. Reflecties daarop in de dalen tussen twee golven in. Het vergde een uiterste inspanning van de kam om de juiste letters naar de juiste plaats te kammen.

Het feest als slagveld

Uit het raam van mijn kamer heb ik zicht op het ouderlijk huis van Dick Hillenius (1927-1987). Het is het vierde huis voorbij de brug over de Amsterdamse Singel naar de Wijde Heisteeg aan de buitenzijde van de gracht. Binnen de grenzen van het gebied dat in zijn jeugd zijn territorium zal zijn geweest, bekeek ik zojuist op video *Zintuigen zijn de voetjes van de ziel*, de mooie film die zijn dochter Brigit Hillenius maakte over het verlies van haar vader en haar zoekend verdergaan daarna. Om te ontsnappen aan een al te geregeld bestaan, om te zien, te horen, te ruiken, te voelen en te proeven greep de sensuele Hillenius elke kans aan om te reizen naar, liefst mensloze, natuur. Zijn dochter reist in zijn voetsporen naar het regenwoud van Madagaskar waarover ze hem zo opgetogen had horen vertellen: het bos vol kameleons, kikkers en melancholiek roepende halfapen. Als ze aan de rand van het bos staat, merkt ze dat het haar weinig zegt. Zonder haar vader is het regenwoud ondoordringbaar. Ze beseft hoezeer ze hem mist. Ze besluit naar huis terug te keren en enkele familieleden en zielsverwanten te vragen naar hun band met Hillenius. Dat levert een rijk portret op. Vroman leest eigen gedichten en spreekt bevlogen over de kwetsbaarheid van Hillenius. Jaap Hillenius, de neo-illuministische schilder, vertelt over de totstandkoming van het meesterwerk waaraan hij jaren werkte. Maar het sterfschilderijtje dat hij naar aanleiding van de dood van zijn broer maakte, vindt hij misschien nog wel mooier. Op een zacht-aardige manier maakt hij duidelijk dat het niet altijd even gemakkelijk was de jongere broer te zijn van de wat expansieve, soms zelfs overheersende Dick. Uit de woorden van zijn vrouw, Florrie Hillenius-Gehrels, die hij tijdens zijn biologiestudie leerde kennen, blijkt hoezeer ze hem mist, terwijl zijn dood haar in sommige opzichten ook wat meer lucht heeft gegeven. Annie

Zuiderwijk, jarenlang de rechterhand van Hillenius in het veld, vertelt over zijn grenzeloze passie voor padden. Ze laat de naar Hillenius vernoemde vroedmeesterpad *Alytes dickbilleni* zien op weg naar het water om eieren af te zetten. Teksten van Hillenius worden voorgelezen door Rutger Kopland. Ook zijn er oude opnamen van Hillenius te zien en te horen.

Ruim een jaar geleden stopte er voor mijn toenmalige woning te Amsterdam een busje van de Leidse universiteit. Even later werd er aangebelld en klonk er rauw stemgeluid uit de intercom: 'We komen de troep halen.' Ik drukte open en liep de lange trappen af met de eerste van ruim vijftig volgepakte dozen. Ik was gestopt te werken als onderzoeker en had mijn zorgvuldig bijgehouden archief en biologische bibliotheek geschonken aan het Instituut voor Evolutionaire en Ecologische Wetenschappen. De chauffeur en zijn bijrijder boden gelukkig niet aan te helpen, zodat ik de band met Leiden ritueel kon verbreken door de dozen zelf, een voor een, naar beneden te dragen. Boven op een stapel in een van de laatste dozen zag ik tot mijn schrik een boek dat ik helemaal niet kwijt wilde: *Oefeningen voor een derde oog* van Hillenius. Dat boek gaat weliswaar over biologie, maar is geschreven met een aanstekelijk enthousiasme en een eigenzinnigheid die je in wetenschappelijke werken zelden aantreft. Een enkele bladzijde van Hillenius lezen is voldoende om te weten dat hij, meer dan een bioloog die op zekere dag besloot te gaan schrijven, een schrijver was die ooit in een vak viel. Hillenius was nooit beledend. Hij twijfelde hardop, doordrongen van het feit dat de hele wetenschap hypothese is, dat de waarheid voortdurend verschuift. Hij deed gedachte-experimenten, sneed nieuwe thema's aan op een oorspronkelijke manier en was er steeds op uit om met elkaar in verband te brengen wat nog onverbonden was.

Zelden kwam hij met definitieve antwoorden, wat hem ook kwetsbaar maakte. Hij schreef lenig, dartel bijna, maar stapelde te vaak speculatie op speculatie om ernstig te worden genomen door zuinige rechttoe-rechtaan denkers en strenge Popperianen. Ze hadden formeel volkomen gelijk. De kracht van een hypo-

these experimenteel aantonen is nog wel wat anders dan zomaar iets verzinnen.

Had Hillenius niet beter een voorbeeld kunnen nemen aan Darwin, die niet voor niets ruim twintig jaar wachtte met de publicatie van zijn grote idee, als de dood dat hij zijn evolutietheorie onvoldoende zou hebben onderbouwd? Ik denk het niet. De teksten van Hillenius hebben weinig of geen wetenschappelijke pretentie. Hij maakte het vak toegankelijk voor de buitenstaander, gaf de biologie een plaats in onze cultuur en benaderde culturele onderwerpen als muziek, beeldende kunst en literatuur als bioloog.

Ik legde de *Oefeningen* boven aan de trap en sjuowde de doos met boeken naar beneden. Geen wetenschap, maar misschien wel literatuur? Hillenius zelf vond zijn essays juist weer te biologisch om in aanmerking te komen voor een plek in de gevestigde literatuur. En over dichters schrijft hij alsof hij er zelf niet bij hoort: 'Echte dichters neem ik aan...' Het werk is moeilijk te plaatsen in enige hiërarchie, het onttrekt zich daaraan. Hillenius was anarchist in de oorspronkelijke betekenis van het woord, wat zelfs in zijn kleding tot uiting kwam. Open schillerkraag, nek bloot, geen denken aan een stropdas. Hij schreef eens dat de Noormannen alle Hollandse mannen dwongen een touw om de nek te dragen, om als het in hun Noorse kop opkwam de eerste beste voorbijganger op te kunnen hangen. Dat zou uitstekend hebben gewerkt. Met weinig mankracht heersten de Noormannen over een groot gebied.

Weer boven gekomen, ging ik in het trapgat zitten en zocht naar een passage in *Oefeningen* die indertijd veel indruk op me maakte. Die passage ging daar nota bene over. Wat is een indruk, wat wordt er ingedrukt als de zintuigen worden geprikkeld, hoe gecodeerd komt de boodschap van een zintuig terecht in de hersens. Ik wist waar ik zoeken moest, maar vond niets op de plek waar ik de passage verwachtte. Hoe sluimert de indruk, wat bepaalt of een indruk herinnering wordt, ging het daar niet ook over? Ik bladerde tevergeefs verder en las: 'Paarden vertonen aan de binnenkant van hun poten vreemde hoornachtige wratten, die hoogst waarschijnlijk geen functie bezitten. Iemand

kwam op het idee dat het rudimenten zouden zijn van geurstofklieren, die – op andere plaatsen – bij vele kuddedieren te vinden zijn. Men schraapte wat van de hoornwratten af, verhitte het en liet de damp waaien in de richting van de paarden. Ze raakten in hoge opwinding. Het was alsof ze een taal hoorden en verstonden die zeker in miljoenen jaren niet meer gesproken was... Bij de paarden was dus het eerste bestanddeel in de loop van de evolutie gedegeneerd, maar het tweede deel, de ontvangstmogelijkheid, bleek nog te bestaan.’

Door de intercom klonk geërgerd de stem van de bijrijder. Ik verstond alleen de woorden spitsuur en matennaai. Ik droeg de laatste dozen naar beneden, maar had na lezing van dit fragment eerder de neiging alle boeken weer naar boven te sjouwen dan ze voorgoed af te geven. Ik wist weer waarom ik bioloog was. Door Hillenius’ visie op het gedrag van mensen en dieren kreeg ik indertijd voor het eerst toegang tot de ethologie, de kwantitatieve benadering van diergedrag. Ik ging biologie studeren in de veronderstelling dat er veel gekeken zou worden naar de opwinding van paarden die lang vergeten talen horen. Gelukkig wist ik van tevoren niet dat biologie ook inhield het maandenlang ontleden en technisch tekenen van op alcohol bewaarde stengels van ijle dravik en paardenbloempluis. Hillenius, breed georiënteerde veldbioloog, hield er wél van precies naar planten te kijken, al had ook hij moeite met sommige families. Levenslang stond hij op gespannen voet met composieten zoals de chrysantheem. Maar Hillenius was niet in de eerste plaats een botanicus. Hij was vooral geïnteresseerd in planten voor zover ze deel uitmaakten van het leefgebied van de dieren waarvoor hij belangstelling had. Planten als voorboden van padden, salamanders en hagedissen.

Een warme zomeravond, paddenkoren, opgespoten zand met ondiepe poelen. Smaakt het water ietsje brak? Begroeiing met lisdodde en pijlkruid wekt verwachting van pioniers die zich vooruit wagen op nieuw terrein. Opwinding over een padje dat, betrapt, is opgehouden krakend AAA te roepen. Planten opzij duwen, stap in de blubber, vooroverbukken. Daar zit het met ingehouden adem, een slap zakje met bolle ogen. Voorzichtig om-

vatten, oppakken en bekijken. Een smalle gele streep loopt midden over de rug, onmiskenbaar, naam zeggen en weer vrijlaten. Dat laatste was belangrijk voor Hillenius. Hij zou niet dan met tegenzin een dier offeren voor de wetenschap.

Met grote bewondering noemt Hillenius een zekere Orbell, huisarts in Nieuw-Zeeland, die eind jaren veertig enkele exemplaren vond van de *takabe*. Deze reuzenral, zoiets als een waterhoen met de afmetingen van een gans, zou al tientallen jaren uitgestorven zijn, maar Orbell gaf de hoop niet op. Na jarenlang zoeken had hij nog een mannetje en een wijfje gevonden. Hij ving de dieren, filmde ze en liet ze weer vrij: 'Op dat moment in het verhaal,' schreef Hillenius, 'krijg ik altijd een schokje van ontroering. Ik denk niet dat het eerder gebeurd is dat een bioloog, of op andere manier in de natuur geïnteresseerde, die na zo veel jaar voorbereiding een biologische zeldzaamheid van de eerste orde in handen krijgt, na afloop van een voorzichtige bezichtiging die handen weer opent.' Toch nam Hillenius af en toe wel padden, salamanders en hagedissen, minder zeldzaam dan de takabe, van zijn reizen mee naar huis om langer te bekijken: de vreemde baltsbewegingen zoals staartzwaaien en kopknikken, het omklemmen, paren, het vreten van wormen die hij eigenhandig voor ze opgroef.

Het jaarlijkse bezoek aan Artis herinnerde Hillenius zich als een van de gelukkigste belevenissen uit zijn Amsterdamse jeugd. Later woonde hij lange tijd met zijn gezin in een van de houten huizen in Artis, waar een kamer met terraria was ingericht. In dat huis gaven Hillenius en zijn vrouw feesten die enkelen van mijn vrienden zich herinneren als de leukste die ze ooit meemaakten. Hoe leuk kunnen feesten zijn? Op mijn dertiende gaf mijn moeder me voordat ik vertrok naar een schoolfeest eenzelfde geldbedrag tweemaal. Het ene (linkerbroekzak) was bedoeld om meisjes die lang alleen stonden iets te drinken aan te bieden, het andere (rechterzak) kon ik besteden met wie ik zelf wilde. Al op weg naar het feest begon de innerlijke tweestrijd die ik achteraf duid als een natuur-cultuurdilemma. Er was grote zelfbeheersing vereist om niet enkele guldens uit mijn linkerzak in de

rechter te laten glijden (het beest), terwijl mijn moeder uitzag naar het moment dat ik, uit eigen beweging, guldens van de rechterzak in de put links zou storten (cultuur).

Iedereen, misschien met uitzondering van de buitengewoon aantrekkelijken, weet dat een feest een slagveld kan zijn. Hillenius begreep daar meer van. Gelokt door muziek, hapjes, drank, de kans op dansen en vrijen begeven de genodigden zich naar het feest waar onder het mom van vrolijkheid bittere gevechten worden geleverd. Want het ultieme doel van een feest, in evolutionaire zin, is uitwisseling van informatie. Op een feest wordt afgetaast hoe de hiërarchische verhoudingen liggen, wordt bepaald wie als partner in aanmerking komt en wie alleen zal overblijven. Hillenius stond ambivalent tegenover feesten, al gaf hij ze zelf – misschien een aanwijzing dat hij toch tamelijk hoog op de apenrots zat – en was zeker geen sociaal wenteldier. Zijn literaire voorkeur ging zelfs uit naar solitaire misantropen als de dagboekschrijver Paul Léautaud.

Hillenius was als de dood gebonden te raken, zich aan te moeten passen, ingekapseld te raken in een hiërarchie. Hij was chronisch bezig daaraan te ontsnappen. Hillenius voelde grote sympathie voor Léautaud omdat die iedere toenadering van bewonderaars consequent afwees, al kon hij Léautauds onverschilligheid ten opzichte van de Jodenvervolging niet begrijpen. Léautaud had niemand nodig, was eerlijk op het onbeschofte af. Een kwaadaardigheid zoals alleen iemand die, behalve een troep zwerfkatten, niets te verliezen heeft zich veroorloven kan. Maar zelf misantroop worden valt heus niet mee. Drie weken vakantie in het Hervormd Weeshuis, hoe gruwelijk ook, biedt onvoldoende garantie voor een radicaal kunstenaarschap. Misschien heeft Hillenius dat begrepen en legde hij zich erbij neer dat hij zichzelf moest blijven om als aimabele man genietend door het leven te gaan.

In de tijd dat Hillenius zijn weg zocht in de zoögeografie werd om de huidige verspreiding van landdieren op verschillende continenten of eilanden te verklaren dikwijls de hulp ingeroepen van inmiddels weer verdwenen landbruggen. Diertaxonomien zijn meestal in een bepaalde groep dieren gespecialiseerd en elke

taxonoom had zo zijn eigen landbruggen verzonnen, zonder zich ook maar iets aan te trekken van de landbruggen van collega's. Deze landbruggen van de verbeelding liepen met de dichtheid van het snelwegennet in de Randstad over de wereldzeeën. Grappig is dat Hillenius die voorzichtig was met het postuleren van landbruggen om de verspreiding van chameleons (Hilleni-aanse spelling) en padden te verklaren, zich in zijn gedichten en essays ontpopte als een groot bruggenbouwer, maar wel van een afwijkend type. Hij verbond uiteenlopende gebieden en kweekte zo niet alleen nieuwe ideeën, maar gaf ook ideeën van anderen gelegenheid nieuw terrein te infiltreren. Ik heb ergens gelezen dat ingenieurs als ze constructieberekeningen maken voor een te bouwen brug, twee groepen reële getallen zo nodig kunnen verbinden door te goochelen met onbestaanbare getallen, de imaginaire. Met behulp van dergelijke berekeningen kan, hoe vreemd, een brug worden gebouwd waarover zwaar vrachtverkeer eeuwen rijden kan. Iets vergelijkbaars als die ingenieurs doet Hillenius, voor mijn gevoel, als hij verbindingen maakt tussen muziek (Cage, Satie, Schat), beeldende kunst (Pollock, Tajiri, Roeland), literatuur (Ruting, Nabokov, Van Geel) en op die verschillende terreinen vat probeert te krijgen met behulp van biologische begrippen: territoriumdrift, hiërarchie, paardrang (Tinbergen, Lorenz, Goodall). Het viel hem op dat kunstenaars vaak bastaarden zijn tussen ouders van sterk verschillende herkomst ofwel geboren zijn in grensgebieden.

Een uitzonderlijk hoog percentage Europese componisten schijnt uit grensgebieden afkomstig te zijn. Hillenius speculeerde dat juist deze bastaarden en grensgevallen grote behoefte zouden hebben aan een eigen nis, omdat ze niet vanzelfsprekend ergens bij horen. Hillenius zag zichzelf, ten onrechte denk ik, niet als kunstenaar en voor hem gold het omgekeerde. Hij wilde wel een eigen territorium, maar juist nergens bij horen: geen echte dichter zijn, geen zichzelf respecterend bioloog worden die zitting heeft in besturen – maar als zijn wetenschappelijke artikelen ten onrechte niet geciteerd werden, maakte dat hem kribbig. Hij wilde geen componist worden – hoewel hij dat misschien had gekund – en wist juist door overal tussen te hangen een bijzon-

dere rol te spelen. Zijn gedichten zijn vaak aanzetten, argeloos gemaakte notities waarvan hij achteraf dacht: verdomd, een gedicht.

Van alle hagedissen die ooit leefden
heeft er niet één een traan geschreid
geen zweet geloosd
alleen maar droog en glad
geritseld langs de rotsen
en zon bemind

Zij zijn pas na de zondvloed
zuiver uit vissen opgeklommen
hebben de appel niet geplukt
vreten alleen de wormen
die in de harten vreten

Hillenius wilde dat waarschijnlijk zo en vond het niet erg geen ritme, rijm, beeld of klank te hebben afgedwongen. Als essayist had hij een goed gevoel voor interessante schemergebieden. Al in de jaren zestig en vroege jaren zeventig, voordat de sociobiologen zich massaal op deze onderwerpen stortten, schreef hij over het belang van genetische verwantschap, kopieergedrag en haremvorming. Over harems beweerde hij nogal wat onzin. Hij dacht dat harems vooral voorkomen bij de rijken, omdat de rijken nauwelijks nog onderhevig zijn aan natuurlijke selectie. Zwakke rijken worden, in tegenstelling tot zwakke armen, in leven gehouden. Dit zou genetische verbroekeling, degeneratie van de rijken tot gevolg hebben, zodat een rijke man welhaast gedwongen was nageslacht bij meer vrouwen te verwekken, om kans te maken op vitaal nageslacht. Alsof een arme man, in gebieden waar harem wordt gehouden, niet ook meer vrouwen zou willen bezitten als hij de macht daartoe had. Om nog maar te zwijgen over de wensen van niet-draagkrachtige vrouwen. Hogere flauwekul, deze bespiegelingen, maar Hillenius herkende tenminste dat het een tamelijk onontgonnen onderwerp was. En hij deed immers alleen suggesties. Aan anderen de uitdaging

daar iets mee te doen. In de tijd dat Richard Dawkins, schrijver van onder andere *The Selfish Gene* nog niet geleerd had wat een gen is, fantaseerde Hillenius al over het belang van taal als versneld chromosoomgarnituur, over de symbolische betekenis van het verbranden van bibliotheken, dat wil zeggen vernietiging van memetisch erfgoed, het cultureel analogon van een genreservoir.

Hillenius had vermoedelijk een voortrekkersrol kunnen spelen als onderzoeker. Hij had er originele ideeën genoeg voor en wist bestaande ideeën handig te kantelen, maar hij was niet zo dol op het doen van de noodzakelijke dubbelblindexperimenten. Hillenius wilde zoveel mogelijk openhouden, nooit de pretentie van afronding wekken. Hij vond dat ook onzin in deze tijd, waarin niemand meer alles bij kan houden, zelfs niet op een klein gebied. Misschien is dat ook de reden dat er geen langademiger literair werk van hem gekomen is dan de nogal fragmentarische essaybundels en de gedichten.

Ik weet niet of Hillenius het jammer vond dat hij geen romans of zelfs korte verhalen schreef. In zijn werk is bij herhaling de afkeer voelbaar – Hillenius zou schrijven ‘voelbaar de afkeer’ – van stilzittende ‘kereltjes’, die zichzelf veroordelen tot jaren schrijfcel. Hij zag dit vermoedelijk als een vorm van automutilatie waarmee hij weinig affiniteit had. Hij maakt de indruk doodsbenauwd te zijn geweest voor een leven waarin navelstaren en masturberen elkaar tot in lengte van dagen zouden afwisselen. Alleen consequent volgehouden door het bijgieten van alcohol die het zuchtende en steunende mechaniek de impuls moest geven om maar weer eens over te schakelen van de ene activiteit op de andere. Zo’n leven zag Hillenius als een steriel spoor dat niet anders dan tot uitdroging kon leiden. De zintuigen moeten scherp gehouden worden en dat kan alleen door voortdurend een beroep op ze te doen.

Nee, het langdurig verblijf in de schrijfcel leidde niet naar de zee, *la mer, la mère*, waarnaar hij hevig terugverlangde. In plaats van dit oerverlangen te onderdrukken, dacht hij erover na, in de hoop een vorm te vinden om eraan toe te kunnen geven. Hij zag wel iets in de theorie van Sir Alister Hardy, later uitgewerkt door

Elaine Morgan, die stelt dat er opvallende overeenkomsten zijn tussen mensen en zeezoogdieren zoals walvissen, walrussen en zeekoeien. Was 'de mens' in zee ontstaan en niet op de gloeiendhete Oost-Afrikaanse savanne? Zou de oorzaak van zijn verlangen naar zee zijn dat een groep landbewonende aapachtige voorouders ergens in de buurt van het huidige Ethiopië geïsoleerd raakte en te water ging? Is het denkbaar dat deze aapachtige voorouder, na miljoenen jaren zingend pootjebaden, het water verliet als mens? Nu in staat tot nog ingewikkelder ruzies dankzij grote hersens. En verder met zoute tranen, kaal, onderhuids vet, naar voren verschoven vagina en behoorlijk recht op lopend. Niemand zal ooit weten of die aapachtige voorouders noodgedwongen te water gingen of uit eenzelfde verlangen als Hillenius voelde. Ook zij waren ooit als vis uit zee het land op gekropen. Haeckels recapitulatietheorie stelt dat tijdens de ontwikkeling van een dier zijn evolutiegeschiedenis versneld wordt afgespeeld. Als dat ook op zou gaan voor gevoelens, dan is de sterke neiging van Hillenius om zich onder dolfijnen te begeven misschien te begrijpen als de uiting van een dubbelverlangen naar zee. Als hij aan het eind van de film gekleed tussen de dolfijnen in het dolfinarium springt, heeft hij aan zijn pretogen te zien, voorlopig zijn bestemming gevonden. De mens is een neotene primaat, veel eigenschappen die kenmerkend zijn voor jonge mensapen blijven bij volwassenen van onze soort behouden. Hillenius, extremer nog, was een neoteen mens die veel kinderlijke eigenschappen als volwassene behield. Als er mensen zijn die dit schrijnende dubbelverlangen naar zee herkennen, is er misschien perspectief voor het ontstaan van een nieuwe mens, de Hilleniaanse, die er ongeveer zo uit zou kunnen gaan zien: zachtaardig, zintuigen in dienst van genot opengesperd. Nieuwsgierig, associatief en muzikaal. Anarchistisch, maar a-politiek. Afkeer van idealisten. Blinde vlek voor sport. Wars van bestuur en ambtenarij, geen verlangen naar macht. Eigennessig.

Wie zich hierin herkent, begeve zich nu in zee.

Een dwaalgast in Buitenveldert

Enkele jaren na Hillenius' dood werd, vlak bij de plek waar hij een wilde tuin had gehad, een bijzondere vogel gesignaleerd. Die fladderde overdag als een vlinder rond tussen de betonnen steenklompen van de Vrije Universiteit. 's Nachts schijnt hij te hebben geslapen achter de R van het woord Vrije, dat tegen de gevel van het universiteitsgebouw was bevestigd. De kleurige vogel was een dwaalgast, een rotskruiper die uit de Karpaten of Pyreneeën deze kant op was gekomen. Hij klauterde precies zoals hij dat langs een steile bergwand zou hebben gedaan langs de muren van de universiteitsgebouwen omhoog. Op zoek naar insecten tussen de betonplaten die de muren van de gebouwen bekleden, leek hij in dit getto volkomen in zijn element. Daarbij kwam hij regelmatig gevaarlijk dicht in de buurt van het raam van een collega van Hillenius, de grote vogeltaxonom Karel Voous, die minstens zo in zijn element was, maar om geheel andere redenen. Hij beheerde achter dat raam een kolossale verzameling lijkjes van de zeldzaamste vogels uit alle streken van de wereld. Er bestaat weinig twijfel over dat Voous in staat zou zijn geweest naar de Karpaten of de Pyreneeën af te reizen om daar een rotskruiper voor zijn verzameling te vangen, maar deze verdwaalde vogel die zichzelf kwam melden liet hij met rust.

Als het paradijs van Hillenius er nog was geweest toen de rotskruiper in Buitenveldert arriveerde, dan zou hij er zonder belangstelling overheen zijn gevlogen. Veel te groen, zacht en laag-bij-de-gronds voor een rotskruiper.

Een brein met voorwielaandrijving

Als zeventienjarige las ik het eerste deel uit de *Anathema's* van Rudy Kousbroek, dat in 1969 verscheen. Het was voor een dwarse puber niet minder dan een openbaring. En dit wonder bleef zich, met alle delen die nog volgden, telkens herhalen. Op de middelbare school leerde je talen, goochelen met wiskundige formules en natuurkundige wetten toepassen. Daarbij moest je zeker je verstand gebruiken, maar het denken van Kousbroek, dat zich onbekommerd begaf op sterk uiteenlopende en soms ingewikkelde vakgebieden, was van een andere orde. Zijn essays waren met speels gemak, lichtvoetig geschreven. Ik had voor het eerst het gevoel: aha, zo gaat *denken* dus. Door denken, dingen omdraaien, vragen stellen en kritiek formuleren, debatteren en vooral: tegenvoorbeelden verzinnen om erachter te komen of iets wel echt klopt.

Kousbroek schreef werkelijk over alle denkbare onderwerpen. Over literatuur (Modiano, Jarry, Queneau, Hillenius), politiek (het Arabisch-Israëliësch conflict, antisemitisme), beeldende kunst (Picasso, Magritte, Appel, Klein), maar ook over relaties tussen mensen en hun geliefde huisdieren. Daarnaast had hij belangstelling voor techniek, iets wat ik in de literatuur nog niet eerder was tegengekomen. Net als mijn vader, die in een vooroorlogse Daimler reed (met, hoe opwindend, een in de olie slippende koppeling), had Kousbroek belangstelling voor oldtimers. Zoals de Citroën Traction Avant, die door zijn voorwielaandrijving in de bocht veel beter grip op de weg had dan een van achter aangedreven auto. Ook schreef hij bevlogen over mechanisch geconstrueerde objecten, zoals klokken of opwinddieren, die hem in verrukking brachten zodra ze begonnen te lopen. Altijd had ik hem nog eens willen vragen, recht op de man af, wat hij nu eigenlijk mooier vond, een opwindzebra of een echte. Ik was

er in die jaren van overtuigd met de *Anathema's* en andere publicaties van Kousbroek iets belangrijks te hebben ontdekt en voelde me door hem gesteund. Ik hield niet alleen van zijn lucide manier van denken en schrijven, zonder de wolligheid en poeha van iemand als Harry Mulisch, maar leerde en passant ook wat wel en niet het onderwerp van beschouwing kon zijn.

Kousbroek, rationalist en atheïst, was steeds tastend op zoek naar 'hoe het zit,' op een manier die, naar mijn idee, zelfs door Multatuli niet wordt geëvenaard. Dat meanderend zoeken is ook de teneur in de correspondentie die hij van 1979 tot 1989 met Gerard Reve voerde. Keer op keer blijkt dat hij eerlijk is, zichzelf niet ontziet, en het, nota bene uit eigen beweging, toegeeft als achteraf blijkt dat hij iets helemaal verkeerd heeft gezien of het op een ondergeschikt punt mis heeft gehad. Een zeldzame kwaliteit. Anders dan bij Reve, die in het belang van de literatuur ook in zijn brieven fabuleert, ironiseert, doet alsof en bluft, zijn *alternative facts*, zoals dat sinds de uitverkiezing van de laatste Amerikaanse president* heet, aan Kousbroek niet besteed. Al direct in het begin van de correspondentie met Reve komt Kousbroeks intellectuele nieuwsgierigheid naar voren: 'In klop- en andere geesten geloof ik niet. Om de een of andere reden heb ik mij altijd bijzonder voor zulke dingen geïnteresseerd, maar ik moet het eerste geval nog tegenkomen dat aan een aantal bepaalde criteria voldoet.'

Ook het rooms-katholicisme van Reve intrigeert hem en is een weerkerend thema in de brieven. Voor Kousbroek heeft het er alle schijn van dat geloven niet meer is dan wishful thinking, en als dat zo is, kan hij het alleen maar beschamende nonsens vinden. Alsof je als volwassene in Sinterklaas zou blijven geloven. De christelijke directrice van het internaat waar hij in Indië verbleef, had hem gezegd dat hij voor de ochtend zou sterven als hij God niet bad om vergeving (vanwege een of ander klein vergrijp). Hij weigerde dat moedig. Het werd de langste nacht van zijn leven, die vertwijfeld en in angst werd doorgebracht, maar daarna was hij overtuigd. Het is bangmakerij: God bestaat niet, er is geen laatste oordeel en ook geen vrolijke afterparty. Kousbroek meende dat er zonder twijfel intelligente gelovigen

Inhoud

De blauwe kam	5
Het feest als slagveld	6
Een dwaalgast in Buitenveldert	16
Een brein met voorwielaandrijving	17
Dansen als de meeuwen	25
Brief aan Claire Weeda	33
Vis kijkt animatiefilm	35
Brief aan Jan Snoep	43
Brief aan Jacob Fokkema	45
Brief aan Joop Goudsblom	48
Landjepik	50
Brief aan Jan Dietvorst	53
Brief aan Menno Wigman	56
Oversprong	57
Brief aan Matthijs van Boxsel	65
Gentlemen in het regenwoud	69
Brief aan Roy Villevoye	77
Brief aan Claire Weeda	80
Vis in bad	82
Brief aan Serge Daan	93
Namaaksuppoosten en gedragfossielen	95
Brief aan Frans de Waal	103
Buffelstemmen	105
De baltsarena	111
Het vingerdier	116
Balanceren op de richel. Beelden tussen kunst en wetenschap	119
Brief aan Louise Fresco	126
De neushand en het fabeldier	127
Semioptera wallacii. Multatuli over Darwin en Alfred Russel Wallace	132
De neus van Darwin	135
Brief aan Judith Herzberg	143
Brief aan Piet Meeuse	145
De gravende arts Eugène Dubois	146

Dansen als de meeuwen

- Waterapenangst 167
De *andere* linkerkant 176
Brief aan Jet Bakels 201
On the Poetic Origin of Species 204
Ademgaten 213
Brief aan Jet Bakels 220
De verbreiding van het neonietsisme 223
Waarde heer Darwin 240
Het gen van de ziel 243
Brief aan Arjanne van der Spek 264
Hoe een man een vogel wordt 266
Luister naar mijn lied, orka's 271
Brief aan Claudia Sola 277
Pijnlijke stilte 279
Sound is matter 289
Nescio: 'Schrijft u over mij maar niks' 293
De schoonheid van een meisje, literair darwinisme 303
Zitten op lucht 311
De enveloppe 317
Waarde Zeep 323
Vlinders zijn bedriegers 326
Brief aan Matthijs van Boxsel 331
The flying panty 332
Kloten van de engel 337
Brief aan Joyce Roodnat 345
Brief aan Persijn Broersen 347
Brief aan Barbara Visser 348
Hitlers lade 350
Brief aan Margreeth Soeting 358
Brief aan Michiel Goldschmidt 361
Vulpotlood 363
Brief aan Roy Villevoey 368
Brief aan Ellis Kat 370
Winterslaap als luxeprobleem 373
Mens en beer 380
Dit woord heeft zeven letters 382
Grossbild 387
Wat een vis kost en een soort waard is 390
Brief aan Martine Maan 398
Brief aan Joyce Roodnat 401

Inhoud

Brief aan Els Duran	406
Brief aan Mai Spijkers	409
Een gedenkwaardige maaltijd	410
Brief aan Louis van Gasteren	413
Brief aan Willem Bisseling	416
Brief aan Margreet Muller	419
Brief aan Margreet Muller	420
Brief aan Henk MacGillavry	421
In memoriam Louis Tas	424
Brief aan Rob Mast	428
Wegkijken	430
Brief aan Jacqueline Bieze	450
Brief aan Eva Auerhaan	452
Brief aan Heleen Terwijn	455
Brief aan Carl Friedman	457
Orka's. Besef van goed en kwaad?	459
Up and Up Down and Out. Mijn verwekker indachtig	465
Up and Up Down and Out. Rode vingers	468
Brief aan Joost Zwagerman	471
Hot Spot	475
De bijenchoreograaf	483
Kom niet aan de neushoorn	491
Koko en Kafka	497
Brief aan Marlene Dumas	505
Spreekwoordenkoord	506
Gevleugelde schaamte	511
Wilde tulpen	518
<i>Canis vinex</i>	524
Contact	531
Driedimensionale jazz	536
Sterven in het Sterrengebergte	542
Navels in de spotlight	547
Brief aan Frits Staal	556
Brief aan Frans-Karel Weener	558
Brief aan Claire Weeda	559
Hoge verwachtingen	561
Brief aan Koen Kortmulder	569
Brief aan Jet Bakels	572
Brief aan Jet Bakels	574
Papoea's in eigen tuin	576

Dansen als de meeuwen

Brief aan Menno Hartman	584
Brief aan Roy Villevoye	586
De Hollandse vrouw	588
Brief aan Steven Engelsman	596
Tí	598
Brief aan Claire Weeda	604
Exotische delicatessen	605
Hoe een toverfee te laten blozen	612
Brief aan Roy Villevoye	618
De Antwerpse Papoea	620
Carl Fredrik Hill. Tekenen om te bezweren	627
Boeteboeners	634
Het spoor van de emu	648
Brief aan Joyce Roodnat	654
Zoute tranen over Konstantin Paustovski. De baai van Kara-Bogaz	655
Letterhout. Fictie en non-fictie over de wildernis	661
Brief aan Joop Goudsblom	681
Brief aan Henkjan Honing	683
Brief aan Claire Weeda	684
Brief aan Walter Crommelin	686
Brief aan Koen Kortmulder	688
Brief aan Janna Ruygrok	690
Voller moet het niet worden	692
Over mieren en mensen. Een necrologie van Edward O. Wilson	700
Brief aan Arjen Mulder	705
Brief aan Gert van Maanen	707
Comeback. Hoe welkom is de wolf in Nederland?	709
De grote afwezigte, Yeti	729
Een Belgische lama. Over exoten, pandemieën en mondialisering	738
Doen alsof je doet alsof	755
Dankwoord	787
Aantekeningen	788
Literatuurlijst	795
Illustratieverantwoording	817
Register	822